

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.13, No. 25
Spring & Summer 2024

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Ontological Foundations in Nasr's Thought and its Role in Criticizing the Western

Somayeh jaafarzadeh¹
Mohammadreza Asadi²

Abstract

Nasr criticizes the crisis caused by Western epistemology and considers it the result of distance from tradition making gap between being and knowledge. Like the traditionalists, he considers the lack of attention of modern philosophers to intuitive intelligence and the ignorance of the sacred knowledge based on it, which is rooted in the human heart, the disconnection with the unseen world and the degradation of intellect to reason are the cause of the current situation. Nasr has explored the role of existence in the great Islamic philosophers from Ibn Sina to Mulla Sadra and speaks with the aim of showing sacredness of attention to its existence and coexistence with knowledge. Now that knowledge is devoid of its sacred content and

---

¹. PhD student in Iranian Allameh Tabataba'i University. Tehran, Iran. E-mail: sjafarzade61@gmail.com

². Assistant Professor in Allameh Tabataba'i University . E-mail: asadi63256325@gmail.com

Received: 23/04/2024

Reviewed: 25/05/2024

Revised: 28/07/2024

Accepted: 28/07/2024

the relationship of Truth or intellectual intuition with the sacred is neglected and the secular world is alien to the memory of God and the presence of the sacred, only by reviving theosophy and connecting intuitive intelligence with the light of Intellect, which is the light of Revelation and the Quran, as well as the practical commitment of man to the knowledge issued by God, can the authentic truths of Being be achieved.

Keywords: Nasr, Ontology, Epistemology, Western Epistemology, The Sacred.

Problem Statement

Nasr, criticizes the crisis resulting from Western epistemology and sees it as the result of distance from tradition and the distance between being and knowledge. Traditionalists see the lack of attention of modern philosophers to intellect and ignoring the sacred knowledge based on intuitive reason that is rooted in the human heart, the disconnection with the unseen world and the degradation of intellect to reason are the cause of the current situation.

Nasr, has explored the role of being in the great Islamic philosophers from IbnSina to MullaSadra, and has not ignored the living tradition suffism and has benefited most from it, given the broad meaning of philosophy in the tradition, which includes metaphysics and gnosis.

Nasr's aim is to pay attention to Being and its co-root with knowledge, to show the sanctity of the topics of Islamic philosophy and to pay attention to the Center of Being. Because unlike the traditional man who knows all the principles and truths necessary for life in relation to the occult, the modern man has neglected the sacred thing by distancing himself from the sacred and the highest knowledge, i.e. the knowledge of oneness of God, and has doubted the reality of having things and is living with relativism and agnosticism.

Nasr responds to the modern epistemological crisis in the West with an ontological approach:

- The Sacred is Reality and Truth.
  - Being is the manifestation of the sacred.
  - Object of Knowledge is Reality and Truth.
  - Knowledge of the sacred is achieved through Intellectual intuition.
  - The Truth Most High (God in religions) is the Ultimate Reality and the unifying Being of all religions.
- Conclusion: Being as a phenomena and manifestation of the sacred contains all the truth and reality. God as The Absolute Being includes and unites all Truths and Realities. Reality and Truth can be known, but only through intellect and connection and one with it.

Attention to the Being and revival of ontology

Nasr considers the subject and axis of philosophy to be "Being" and in the sense of his traditionalist thinking, "being of the sacred". He clearly reveals the sanctity of the principles of peripatetic philosophy in understanding the hierarchy of universal existence and the division of Being into necessity and possibility in order to prove the Necessary Being or the God of Abrahamic religions. It also pays attention to this point from Sohrawardi's Illumination philosophy. "The existence of each is dependent on his knowledge and there is a close connection between knowledge and faith."

Also, "creation", based on the transcendent Unity of being, the first is the manifestation of the ideas of the objects in the divine intellect, and then God gives them existence. The subject of reflection for modern man is the ignorance of the sacred affairs, the connection of the great world and the small world with the purification of Man and through the connection of gnosist to the light source of his being (the light of intellect) and through his unity with the world of nature and its knowledge.

Nasr uses the primacy of existence of transcendent theosophy because of the attention to existence and the connection of existence and science. In the view of the MullaSadra, "Being" is the truth of everything, science to everything is ultimately science to Being itself. But the Necessary Being is unknown, except to civilize the soul from the evil qualities and to enhance it with the virtues and spiritual sciences and finally the annihilation in God that is achieved in the practical power of the soul or by the divine gift of the knowledge by presence in connection with the actual reason or to reach the Demiurge (Aql al-Fa'al) connected to the divine origin of all beings. Knowledge is related to the being of scientist and the hierarchy of knowledge powers is in harmony with the hierarchy of being.

Method

The current research is a fundamental and comparative research, and according to its topic, various qualitative research methods such as descriptive, comparative and analytical methods and based on the review of library resources, are used to investigate and analyze different aspects of the research topic.

Finding and Results

Seyyed Hossein Nasr believes that in order to solve his crises, the modern man has no choice but to connect with the sacred and to know his place in the hierarchy of being and consciousness. The result of this connection is unity and enlightenment, not wandering. With this perfectionist and intuitive perception of Nasr, the goal of reviving the wisdom of the Islamic tradition is to reach the truth through moral and spiritual evolution in the hierarchy of consciousness and existence. He considers eternal wisdom to be the solution to the moral harms and inefficiencies of modern

rationality and unholy sciences, which, by forgetting the divine spirit and moving away from the sacred, has caused many mental and physical problems to modern man. He wants *sofia perennis* to enter all stages and levels of man life today and show its effects. Undoubtedly, with its comprehensive view, such wisdom can solve many problems in the field of philosophy today, such as the problems of denying realism that can be seen in postmodern philosophies, and provide solutions for many fields such as education, poetry, art, science, and the environment.

References

- Aram, A. (Translation of *Science and Civilization in Islam*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Elmifarhangi Publications. 2005. Persian.
- Baharnejad, Z. (Mystical ontology). *Theological Philosophical Studies*. 2015; 8(2):89-115. Persian.
- Dehgani, S. (Translation of *Islamic rational tradition in Iran*). Nasr, S.H. (Author). Third Edition. Tehran: QaseidaSara Publications. 2010a. Persian.
- Dinparast, M. Seyyed Hossein Nasr, lover of spirituality. Tehran: Kavir Pub. 2004. Persian.
- Miyandari, H. (Translation of *The Need for a Sacred Science*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Taha Pub. 1999. Persian.

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
 Ontological Researches
 semi-annual scientific journal
 ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
 Type: Research

Vol.13, No. 25
 Spring & Summer 2024

پژوهش‌های هستی‌شناختی
 دو فصلنامه علمی
 نوع مقاله: پژوهشی
 سال سیزدهم، شماره ۲۵
 بهار و تابستان ۱۴۰۳
 صفحات ۱-۲۸

مبانی هستی‌شناختی در تفکر نصر و نقش آن در نقد غرب

سمیه جعفرزاده^۱

محمدرضا اسدی^۲

چکیده

نصر به نقد بحران حاصل از معرفت‌شناسی غرب می‌پردازد و آن را حاصل دوری از سنت و ایجاد فاصله میان هستی و شناخت می‌داند. او مانند سنت‌گرایان عدم توجه فلاسفه جدید به عقل شهودی و نادیده گرفتن معرفت قدسی مبتنی بر آن که ریشه در قلب آدمی دارد، قطع ارتباط با عالم غیب و تنزل عقل به عقل استدلالی را مسبب وضع بحرانی موجود غرب می‌داند. نصر نقش وجود را در فلاسفه بزرگ اسلامی از ابن‌سینا تا ملاصدرا مورد کنکاش قرار داده است و با هدف نشان دادن قدسی بودن آنها، از توجه به وجود و هم‌ریشه بودن آن با شناخت، سخن می‌گوید. حال که معرفت از مضمون قدسی‌اش خالی شده و رابطه حقیقت یا معرفت تعقلی با امر قدسی مغفول مانده و عالم سکولار با یاد خدا و حضور امر قدسی بیگانه است، تنها با احیای حکمت و اتصال عقل شهودی با نور عقل کلی که

^۱. دانشجوی دکتری فلسفه تطبیقی دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، نویسنده مسئول sjafarzade61@gmail.com

^۲. دانشیار گروه فلسفه دانشکده ادبیات و زبانهای خارجه دانشگاه علامه طباطبایی (ره) asadi63256325@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۴

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷

همان نور وحی و قرآن است و نیز التزام عملی انسان به معرفت صادر شده از جانب خداوند، می‌توان به حقایق اصیل وجود دست یافت. کلمات کلیدی: نصر، وجودشناسی، معرفت‌شناسی، معرفت‌شناسی غرب، امر قدسی.

مقدمه

سیدحسین نصر به‌عنوان یک سنت‌گرا و متفکر تأثیرگذار سنت فلسفه اسلامی، با سطحی و بیمار دانستن علم و عقلانیت مدرن (نصر، ۲۰۰۲، ص ۲۶) با نقد معرفت‌شناسی غرب، بحران بشر امروزی را دوری از سنت و در نتیجه انفصال مطلق علم و اخلاق می‌داند (همو، ۲۰۱۰ الف، ص ۹۸).

او معتقد است هر تفکری ریشه در وجودشناسی خاص خود دارد و ریشه بحران در معرفت‌شناسی غرب نیز در دور شدن از معرفت‌شناسی سنتی آمیخته با وجودشناسی می‌باشد. او به نیت معرفی جایگاه ویژه وجود در فلسفه اسلامی درصدد معرفی مابعدالطبیعه سنتی اسلامی به دنیای جدید برمی‌آید (همان، ص ۴۸).

معرفت‌شناسی غرب با وارد کردن شکاکیت و لادری‌گری، گاه با منکر شدن عالم خارج و گاه با انکار یا تردید در امکان شناخت از جانب انسان، موجبات انکار واقعیت به معنای انکار وجود را فراهم کرد و ریشه‌های سکولاریسم و مدرنیسم، خود را در ایسم‌ها و مکاتبی مانند نومینالیسم نشان داد (نصر، ۲۰۰۶ ب، ص ۴۲۵). اما معرفت‌شناسی سنتی، با توجه به شهود عقلانی و معرفت به حقیقت مطلق و امر قدسی، فاعل شناسا یا عالم (Subject) را قادر به درک متعلق شناخت یا معلوم (Object) می‌داند و با یکی دانستن منشأ وجود عالم و معلوم (با الهام از حکمت متعالیه) شناخت را ممکن و معرفت‌شناسی غرب را مورد انتقاد قرار می‌دهد. نصر بی‌توجهی به مبنای معرفت قدسی، یعنی وجود و مراتب آن را، موجب بحران غرب می‌داند. زیرا معرفت قدسی با علم به منشأ وجود موجب آزادی انسان از قیود شناختی می‌شود و وجود او را مملو از فضائل معنوی و سهمیم در حقیقت فرابشری می‌کند (نصری، ۲۰۰۷، ص ۹۱).

اهمیت توجه به وجودشناسی سنتی حکمت اسلامی از آن جهت است که نشان دهد غفلت از وجود و مراتبش موجب عدم توجه به درک شهودی و به خطا رفتن در راه‌های کسب

معرفت در حکمت شد؛ چنان‌که «من فردی» دکارت که با عقل استدلالی قابل درک است، جایگزین امر قدسی قابل درک با عقل شهودی شد. نکته اساسی در معرفت‌شناسی سنت‌گرایان توجه به تمایز عقل شهودی (Intellect) و عقل استدلالی (Reason) است. عقل شهودی، فراتر از عقل استدلالی است و می‌تواند هم عالم به خداوند و هم نفس برین باشد. وجه تمایز عقل شهودی از عقل استدلالی مورد اشاره فلاسفه، قابلیت شهود و ارتباط آن با وحی است. چنین ارتباطی تضمین‌کننده محتوای قدسی معرفت و نبودش موجب تبدیل عقل استدلالی به قوه‌ای شیطانی خواهد شد. در معرفت‌شناسی سنتی، ابتدای معرفت قدسی بر عقل شهودی ریشه‌دار در قلب انسان، حائز اهمیت است (نصر، ۲۰۰۰، ص ۲۶۱).

برغم پرداختن نصر به نقد فلسفه غرب و اشاره به یکی ندانستن (و خلأ ارتباط) معرفت و هستی در نقدهایش، تاکنون نوشتاری به‌طور مشخص به اهمیت توجه به وجودشناسی سنتی اسلامی در نقد به فلسفه غرب اشاره نکرده است. البته کتاب سیدحسین نصر *دل‌باخته معنویت* و نیز مقاله *علم دینی و سنتی از نگاه دکتر نصر* هر دو نوشته منوچهر دین‌پرست، اشارات دقیقی به اهمیت وجودشناسی نزد نصر دارند، اما به نقش پیوند وجودشناسی و معرفت‌شناسی در تفکر نصر و نشان دادن نقش آن در حل بحران بشر امروزی نپرداخته است و از این جهت مقاله حاضر می‌تواند مدعی نوآوری در این بحث باشد.

ضرورت و اهمیت توجه به وجودشناسی سنت اسلامی، در اهمیت نظریه «وجود» در هر جنبه‌ای از تفکر اسلامی و یکی بودن آن با معرفت می‌باشد. باید متوجه این نکته بود که اگر به یکی بودن هستی و معرفت در تفکر سنتی توجه نشود، نمی‌توان دلایل گمراهی و دوری از حقیقت و امر قدسی و بحران تمدن غرب را توجیه کرد. اهمیت این امر از آن جهت است که عاری شدن معرفت‌شناسی غرب از وجودشناسی، نتیجه‌ای جز انکار وجود مطلق یعنی مبدأ عالم هستی و در نتیجه نگاه مادی به جهان ندارد، نگاهی که ریشه سکولاریسم امروزی است.

جنبه نوآوری این نوشتار توجه به راه‌حل بحران‌های معرفت‌شناسانه انسان معاصر با احیای هستی‌شناسی سنتی است. برغم اشاره نصر به اتحاد وجود و معرفت و یکی بودن

معرفت‌شناسی و وجودشناسی در سنت، توجه و تلاش کمی جهت روشن‌سازی ابعاد وجود در تفکر سنتی نصر، صورت گرفته است. موضوع سنت، امر قدسی است و دلیل نصر برای بحران غرب، غفلت آنها از امر قدسی و معرفت قدسی است. تفکر غرب با دور شدن از بالاترین شناخت یعنی معرفت وحدانی نسبت به خداوند، بحران شناخت را تجربه می‌کند (همو، ۲۰۰۶ الف، ص ۵۲). اما در سنت، چنین بحرانی وجود ندارد. زیرا انسانی که در عالم سنتی زندگی می‌کند، با عالم غیب و واقعیتی ورای خویش مرتبط است که تمام اصول و حقایق لازم برای زندگی را از آن دریافت می‌کند (همو، ۲۰۱۰ ب، ص ۳۴). انسان متجدد برای حل بحران شناخت و عواقب آن، راهی جز بازگشت به امر قدسی و احیای عوالم سنتی ندارد. راه حل نصر تغییر نگاه به هستی و احیای هستی‌شناسی دینی و عرفانی است (نصری، ۲۰۰۷، ص ۱۰۲). توجه به امر قدسی به عنوان موضوع مورد توجه سنت‌گرایان و مبحث وجود به عنوان موضوع اندیشه حکمای اسلامی می‌تواند، ابعاد مسأله و راه حل بحران مطرح‌شده را بهتر نشان دهد.

امر قدسی

برای شناخت بهتر تفکر نصر باید به مبحث معرفت‌شناسی که جایگاه ویژه‌ای در منظومه فکری او دارد و بر مبنای سنت تفکر اسلامی است، توجه کرد. معرفت در فلسفه اسلامی به معنای مطلق آن، مساوی با آگاهی و ادراک یعنی علم است، خواه تصور باشد، خواه تصدیق (قربانی و زارعی، ۲۰۲۲، صص ۵۶-۵۷). معرفت یا علم در نظر نصر، جان‌مایه قدسی و رابطه عمیقی با حق اصیل و اولی یعنی ذات قدسی و سرچشمه هر امر قدسی (The Sacred) دارد. «در آغاز، «حق» در آن واحد هم وجود بود، هم معرفت و هم رحمت» (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۳۵). نصر معرفت قدسی را روش وصول به ذات قدسی و روش اعلی اتحاد با آن حقیقت، «که در آن معرفت، وجود و وجد اتحاد یافته‌اند» می‌داند. (همان) اما با انکسارهای تدریجی حق در آینه‌های متعدد تجلی، بین معرفت و هستی فاصله افتاد و با گسستن اتحاد آنها، معرفت تقریباً به طور کامل قداست‌زدایی شد. ابتکار نصر در به کارگیری وجودشناسی اندیشه اسلامی در تبیین علم مقدس و جداسازی آن از علم نامقدس (Profane) است. لازمه سنت‌گرایی اعتقاد به «امر قدسی» یعنی همان «مبدأ همه

امور و مَثَلِ اعلاى همه حقایقِ ازلی» است. «امرِ قدسی، فی‌نفسه و چنان‌که خود را در چیزهای این عالم متجلی می‌سازد، حقیقتی الهی است» (همان، ص ۲۸۸).

امرِ قدسی در نظر سنت‌گرایان واقعیتی (Reality) اصیل و درک آن به بدهتِ درک واقعیت است که به دلیل بنیادی و اصیل بودن، به شیوه منطقی (تحدید مفهوم کلی از طریق جنس و فصل) به تعریف در نمی‌آید، همان‌طور که حقیقت، واقعیت یا هستی چنین می‌باشند. امرِ قدسی امری فی‌نفسه الهی است، اما انسان متجدد از این فهم طبیعی محروم و در پی تعریف آن می‌باشد. به نظر نصر، «معرفت» روحی دارد که با راهیابی به امرِ قدسی، می‌تواند فراتر از فاعل شناسا را بفهمد. (دین‌پرست، ۲۰۰۴، ص ۳۳). معرفت از هر جهت قادر است به ذات قدسی نائل شود. زیرا هم محیط بر فاعل شناسا و هم در قلب همین فاعل است؛ در نتیجه حقیقه‌الحقایق (Ultimate Reality) که ذات قدسی فی‌حد ذاته است، جمع عالم و معلوم، آگاهی درونی و واقعیت بیرونی، «ذهن» حلولی محض و «عین متعالی»، نفس نامتناهی و وجود مطلق است (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۳۸).

امرِ قدسی در اندیشه نصر مبنای علم قدسی است و او با تمایز قائل شدن میان علم قدسی و الهیات وارد بحث وجودشناسی می‌شود (دین‌پرست، ۲۰۰۴، ص ۴۷). یعنی نصر با رویکردی هستی‌شناسانه به معرفت نگاه می‌کند. «هستی تجلی امرِ قدسی و ملکوتی است» (همو، ۲۰۰۶، ص ۵۹). امرِ قدسی همیشه به‌عنوان واقعیت کلی و متفاوت از واقعیت‌های طبیعی ظاهر می‌شود، لذا امرِ قدسی، «امری فراعقلانی، فراتاریخی و شهودی است» (همان) که در صورتی که فرد مذهبی باشد، امرِ قدسی وحیانی نیز محسوب می‌شود و این‌گونه زندگی انسان مذهبی فقط در جهان قدسی که دارای وجود واقعی است، مقدور خواهد بود.

اهمیت رویکرد هستی‌شناسانه نصر به مبحث معرفت در این است که انسان سنتی، هستی را امرِ قدسی و نیستی را امری اعتباری می‌داند. «آنچه حقیقی و حق است، هستی و وجود غیرمقید است» (همو، ۲۰۰۴، ص ۳۶). در تبیین امرِ قدسی، باید گفت که نصر آن را یک امر واقعی و حقیقی دانسته که کلمه Real در مورد آن کاملاً صادق است. همچنین سخن نصر در مورد حق (Reality) نیز به واقعیت‌غایی یا حقیقه‌الحقایق می‌رسد که همان وجود امر مقدس و نیروی وحدت‌بخش همه ادیان و آدمیان و سنت‌های جاودانی است؛ او حق

را مانند واقعیت Reality می‌گوید. زیرا مرزی بین آنها قائل نیست و هر واقعیتی را حق و هر حقیقتی را واقع می‌داند. خداوند در مقام حق قرار دارد و صفات او تداعی‌کننده واژگان فلاسفه اسلامی است. تعبیر نصر از واقعیت همان «خدا» در دین است. (God is Reality) متعلق معرفت، واقعیت و حقیقت است. خدا، واقعیت و مفهوم و معنای حقیقت است (نصر، ۱۹۹۹، ص ۳۹).

علم به حق عین علم قدسی است. نگاه وحدانی نصر به مبدأ کلی همخوان با حضرت حق است (دین‌پرست، ۲۰۰۴، ص ۴۶) اگر انسان امروز این معنا را از واژه حقیقت در نمی‌یابد، از آن روست که این مفهوم از واقعیت زدوده شده است. نصر به سنت اسلامی اشاره می‌کند که در آن، واژه حق در مورد خداوند نیز به کار می‌رود (نصر، ۱۹۹۹، ص ۴۰)، اما انسان غربی مفهوم واقعیت را به منزله مقوله‌ای در خور خداوند از میان برداشته است و نام قوانین طبیعی بر آن می‌نهد (همو، ۲۰۰۳، ص ۳۲).

قداست امر قدسی به حقیقت الهی آن برمی‌گردد و به دلیل آنکه حقیقتی الهی است، دارای ثبات و تغییرناپذیری ذات سرمدی الهی نیز می‌باشد و با گذر زمان آن را از دست نمی‌دهد. امر قدسی که کامل و مقدس است در زندگی انسان تأثیر مستقیم دارد و انسان سرگردان شده به دلیل محروم ماندن از عالم روح کلی را، نورانی و الهی می‌سازد (همو، ۲۰۰۴، ص ۱۲۷).

وجود

مبحث وجود همواره در سنت‌های مختلف به عنوان موضوع فلسفه و عرفان مدنظر بود و انکار آن در طول تاریخ، معضلات غیرقابل جبرانی (مانند منازعات واقع‌گرایان و مخالفانشان) را ایجاد کرده است؛ این مبحث در فلسفه اسلامی پس از رد تشکیک در اصل واقعیت از جانب سفسطه‌گران و آنجا که فیلسوف در صدد اثبات واقعیت و به دنبال شناخت وجود حقیقی از وجود غیرحقیقی است، مطرح می‌شود (طباطبایی، ۲۰۰۱، ج ۱، ص ۴۸). یکی از مسلمات مابعدالطبیعه، قبول عینیت و واقعیت است که از نظر سنت‌گرایان، دلیل وجودی رد هرگونه شک و وهمی است. خود مفهوم «وهم» ثابت‌کننده دسترسی انسان به «واقعیت» است. زیرا اگر امر واقعی موافق با شک بود، قوه عاقله بشری از علت وجودی

خویش عاری می‌شد و از قوه عاقله حیوان نیز کمتر و پست‌تر می‌شد، به این دلیل که حیوان هیچ شکی در مورد واقعیت ادراکی خود ندارد (Schuon, 1975, p 13). نصر به دلیل باور به مراتب وجود مابین عالم مادی و خداوند، نزاع مکاتب ایده‌باور (Idealism) و واقع‌گرا (Realism) را بی‌فایده و محصول حذف مراتب وجود توسط ثنویت دکارتی از جهان‌بینی فلسفه جدید اروپایی می‌داند (نصر، ۲۰۱۰، ص ۷۸). با این حال می‌توان وی را به جهت قبول واقعیت مستقل از ذهن سوژه‌شناسا، در عرصه هستی‌شناسی، واقع‌گرا (همو، ۲۰۰۷، ص ۶۸) و از جهت باور به حقایق قابل دستیابی از طریق وحی یا تعقل (مانند مثل افلاطونی) در حوزه معرفت‌شناسی، ایده‌باور دانست.

نصر با اعتقاد کامل به سنت فلاسفه اسلامی، موضوع و محور فلسفه را «وجود»، یا بنا به تفکر سنت‌گرایانه‌اش «وجود امر قدسی» می‌داند. مابعدالطبیعه سنتی یا حکمت خالده از نظر او همان نگاه متألهانه، حکیمانه، عارفانه و فیلسوفانه است که موفق به دریافت مستقیم حقیقت و حقایق هستی می‌شود (همان، ص ۱۴). او که معتقد است مسائل وجودی صرفاً با عقل جزئی قابل حل نیستند و نیازمند به تعقل شهودی و وحی می‌باشد؛ قصد خود را «معرفی مابعدالطبیعه سنتی فلسفه اسلامی به دنیای جدید» (نصر، ۲۰۱۰، الف، ص ۴۸) می‌داند. آشنایی با نگاه نصر به آرای حکمای اسلامی در مورد وجود می‌تواند موجب روشن شدن بیشتر ابعاد ریشه‌های تفکر وی باشد.

الف) حکمت مشا

نصر، ابن‌سینا را یک فیلسوف اصالت‌وجودی و به‌کارگیری اصطلاحات وجودی از جانب ابن‌سینا را مترتب به یک مابعدالطبیعه محض حاصل از تعقل شهودی، می‌داند (همو، ۲۰۰۶، الف، ص ۲۸۵). او چکیده‌ای از تعقل شهودی ابن‌سینا را این‌گونه بیان می‌کند: از نظر وی، حقیقت هر شیء در گرو وجود آن و علم به شیء در نهایت، مترادف با علم به وجود و جایگاه و شأن آن در مراتب کلی هستی است (همو، ۲۰۲۰، ص ۲۶).

او سخن در مورد بحث وجود از نظر ابن‌سینا را با دو تمایز میان ماهیت و وجود و تمایز وجوب و امکان و امتناع که مرتبط با تمایز ماهیت و وجود است، روشن می‌کند (همان، ص ۲۷). توجه نصر به هستی‌شناسی ابن‌سینا به دلیل کامل بودن روش وی در توصیف

هستی و هستنده‌ها است. زیرا تقسیم وجود به واجب و ممکن و توصیفات واجب‌الوجود به‌عنوان موجودی قائم به‌ذات و بی‌نیاز از علت ماورای ذات خود و نیز عالم به خود و ماسوا، در توجیه فلسفی مسأله خالقیت خداوند و مخلوق بودن عالم، یکی از مهمترین مسائل اسلام و سایر ادیان ابراهیمی است (بهارنژاد، ۲۰۲۲، ص ۲۴۸). نصر، فهم «ارتباط میان مراتب گوناگون واقعیت از سلسله مراتب وجود» بدون لحاظ کردن مفهوم وجوب و امکان را محال می‌داند (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۲۸۴). همه موجودات ممکن‌الوجودند، آلا خداوند که واجب‌الوجود و تنها واجب‌بالذات است که وجوب ممکنات موجود شده (واجب‌بالغیر) از او می‌باشد (همان، ص ۲۸۶). خداوند ورای وجود یا حقیقه‌الحقایق است نه وجود کلی. زیرا وجود کلی قابل تقسیم به واجب و ممکن است، اما خداوند به این امکان‌ها وجود می‌بخشد (همان، ص ۲۸۷).

توجه ابن‌سینا به مباحث دین و وحی و نحوه اتصال به عقل فعال و فرشته‌شناسی همگی از مباحثی مرتبط به دیدگاه وجودی او و اعتقادش به سلسله مراتب موجودات و نیز نحوه اشراق می‌باشد. ابن‌سینا دارای آثاری است که توجه وی به «فلسفه باطنی» ریشه‌دار در تصوف اسلامی را آشکار می‌کند؛ هرچند این جنبه فلسفه سینوی به دلیل قرائت ابن‌رشدی از فلسفه مشا ابن‌سینا مورد غفلت اکثر پیروان غربی مکتب وی واقع شد، اما بعدها خود را در حکمت اشراق نشان داد (نصر، ۲۰۲۰، صص ۴۷-۴۴).

ب) حکمت اشراق

حکیم مورد توجه نصر در مباحث اشراقی، سهروردی است، زیرا او خود را سلف بی‌واسطه صوفیان و نقطه کانونی دو میراث حکمی به‌جا مانده از ادیس نبی، یعنی زردشت و افلاطون می‌دانست (همان، صص ۶۴-۶۵). سهروردی با رد نظریه اصالت‌وجود مشائیان، ماهیت شیء را دارای اصالت و واقعیت می‌داند، این تفکر اصالت‌ماهیتی بعدها مورد پذیرش میرداماد و حتی ملاصدرا قرار داشت، هرچند نهایتاً ملاصدرا با تغییر نگرش تمام حکمت‌اشراق را بر پایه اصالت‌وجود تفسیر کرد. همچنین سهروردی برخلاف مشائیان، عالم مثل افلاطونی را به‌دلیل آنکه دارای درجه عالی‌تری از وجود و واقعیت هستند، می‌پذیرد (همان، ص ۷۱). اما از نظر سهروردی، واقعیت‌های مختلف چیزهایی جز نور

نیستند که از لحاظ شدت و ضعف با یکدیگر متفاوتند. «واقعیت نیازمند تعریف نیست». زیرا همواره امر تاریک را با امر روشن تعریف می‌کنند و چیزی از نور آشکارتر و روشن‌تر نیست. نور محض، همان نورالانوار و حقیقت الهی است که سرچشمه همه هستی است. جهان نیز تنها درجات مختلف نور و ظلمت است. مراتب وجودی همه موجودات بنا به قرب آنها به نور اعلی و درجه اشراق و روشن شدن آنها است.

تقسیم‌بندی دیگر موجودات از جانب سهروردی متناسب با درجه ادراک و آگاهی آنها از وجود است. با این اوصاف، موجودات بنا به درجه نور خود با هم متفاوتند، این نور همان معرفت و آگاهی است. نورالانوار با قرار دادن تمثیل و خلیفه‌ای از خود در هر جا (مانند نور اسفهبندی در نفس آدمی) نشانه‌ای از خود دارد، یعنی «همه چیز بر حضور او گواهی می‌دهد» (همان، صص ۷۴-۷۳). تمرکز حکمت اشراق، فرشته‌شناسی است که هم به سلسله مراتب انوار می‌پردازد و هم نحوه حفظ جهان و کسب معرفت به واسطه فرشتگان و هم نحوه وصول آدمی به الهامات را تبیین می‌کند (همان، صص ۷۸-۷۵).

ج) سنت عرفانی

نصر تأثیرگذارترین و عالی‌ترین صورت معرفت در جهان اسلام را نه یک علم خاص، بلکه حکمت یا مابعدالطبیعه یا عرفان می‌داند. در گفت‌وگو با مسلمانان و حکمای قدیم، معرفت تنها به احوال داننده آن بستگی ندارد، بلکه وجود هر فرد در گرو علم اوست. در عرفان، وجود و معرفت با یکدیگر سازگارند و میان علم و ایمان هماهنگی برقرار می‌شود. از نظر عارف همه چیزها همچون تجلیاتی از اصل الهی اعلا هستند که بالاتر از هر تعینی حتی نخستین آن یعنی تعین وجود می‌باشد. «علم»، حلقه اتصال مستقیم هر موجود به «کلمه» یا عقل کلی (که هر چیز توسط آن به وجود می‌آید) است. هر موجودی در هر مرتبه وجود، تجلی‌ای از وجود محض است، «به علت همین تجلی است که هر موجودی شیء است و عدم نیست» (نصر، ۲۰۰۵، ص ۳۶۹).

در مکتب وحدت وجود محی‌الدین بن عربی «آفرینش» ابتدا تجلی نمونه‌های اعلا و نخستین همه اشیا از صورت‌هایی از اسما و صفات الهی (اعیان ثابت) موجود در عقل الهی و سپس هستی‌بخشیدن خداوند به آنها می‌باشد (همان، ص ۳۶۹). نگرش عرفانی نسبت به عالم،

موجب نگاه مثبتی در مورد علم پیدا کردن به طبیعت می‌شود. در این نگاه «نمودها»، نه خود واقعیت، بلکه رمزهایی از حقیقت و واقعیتند که رتبه‌عالی‌تری دارند. موضوع مهم دیگر اینکه در نظر عارفان و حکمای اسلامی جهان «هیكل» کلمه است و کلمه به صورت عالم صغیر در انسان ظاهر می‌شود. به همین دلیل اتصال بیشتر عارف با سرچشمه اصلی و تابناک وجود خود، موجب اتحاد بیشتر او با جهان می‌شود. ضمن آنکه قرار داشتن مبدأ مرکز وجود آدمی، یعنی همان عقل کلی که، بهترین راه شناخت طبیعت را فراهم می‌کند. زیرا عارفان معتقدند بهترین راه شناخت طبیعت تصفیه آدمی تا جایی است که هستی‌اش با نور عقل کلی اشراق شود. وقتی عارف از این راه به مرکز می‌رسد، به همه چیز معرفت اصولی می‌یابد (همان، ص ۳۷۰).

مبنای وحدت وجود که خود را در شهادت به یگانگی خدا نشان می‌دهد این است که «هیچ وجودی جز وجود محض و هیچ حقیقت و زیبایی و قدرتی جز حقیقت مطلق، جمال مطلق و قدرت مطلق وجود ندارد» (همان، ص ۳۷۳). مراتب مختلف عوالم ناسوت (عالم صور جسمانی و بشری)، ملکوت (عالم جواهر نفسانیه، انوار لطیف، عالم مثال، خیال یا صور معلقه)، جبروت (جهان معقول و جواهر فرشته‌ای، عالم وجود روحانی ماوراء عالم صور)، لاهوت (مرتبه وجود الهی آشکار شده در اسماء و صفات کامل خویش، معادل عقل کلی یا وجود محض) و هاهوت (بالتر از همه عوالم و متعلق به ذات الهی) اگر از باب رسیدن به معرفت مورد توجه قرار گیرند، همه درجات و مراتب عالم وجود، اعم از مظاهر جسمانی، نفسانی و روحانی را دربرمی‌گیرند. هدف عرفا از طرح این عالم‌ها، شناخت و تحقق آنها، فرا رفتن از تعینات و رسیدن به وصال حق است. این وصال به صورت تهذیب تدریجی قلب و دستیابی به فضایی معنوی است که در نهایت به فنا و بقای در حق می‌انجامد، این وصال ما را متوجه می‌کند که از ابتدا نیز هستی‌مان متعلق به خداوند و پرتوی از هستی الهی بود (همان، صص ۱۱۹-۱۲۰).

د) حکمت متعالیه

ترکیبی از نگاه حکمت مشا با حکمت اشراق به همراه آموزه صوفیانه «معرفت قلبی» را می‌توان در حکمت متعالیه ملاصدرا دید. او با مسأله اصالت، وحدت و تشکیک مراتب

وجود، ابتکارات فلسفی خود را بیان می‌کند. ملاصدرا نیز مانند مشائیان و صوفیان به اصالت وجود معتقد بود، اما در مسأله وحدت و سلسله مراتبی بودن وجود با مشائیان هم‌نظر نبود، از نظر او «وجود» در سراسر قلمرو هستی، حقیقتی یگانه است که البته سلسله مراتب و شدت و ضعف دارد. همه موجودات در عالم، ظهور تعینات یک حقیقت واحد، یعنی وجود هستند. ذهن این تعینات را انتزاع می‌کند و به صورت ماهیات اشیا (که همان مثل افلاطونی یا اعیان ثابت هستند) درمی‌آورد. انتزاع ماهیات به‌عنوان اعراض وجود، توسط ذهن و بدون آنکه حقیقت مستقلی از وجود داشته باشند، تحقق می‌پذیرد. اما اعیان ثابت نوعی «صورت» وجودی نیز دارند که همان علم خداوند به آنهاست. «شدت و ضعف (ظهور) وجود، مرتبه موجودیت هر مخلوقی را تعیین می‌کند. وجود مطلق که موضوع فلسفه اولی است، فراتر از تعینات، صور و ماهیات و حتی جواهر و اعراض، فاعل تمام افعال و صورت‌هاست.» مراتب متعدد عالم هستی با ظهور طولی وجود مطلق و افراد مختلف هر مرتبه با ظهور عرضی ایجاد می‌شوند (نصر، ۲۰۱۰ الف، ص ۴۱۳).

از نظر ملاصدرا «وجود» حقیقت همه چیزهاست، لذا معرفت به هر چیز، معرفت به وجود است. اعیان ثابت نیز در علم خدا وجود دارند و وجودشان عین علم خدا است، یعنی در غیر این صورت از وجود بی‌بهره بودند. همچنین ملاصدرا علیرغم پذیرش وحدت در کثرت و کثرت در وحدت برای هستی و نیز غیرقابل تقسیم بودن آن، تمایزات و تقسیمات منطقی وجود را می‌پذیرد. یکی از این تقسیمات، تقسیم وجود به وجود ارتباطی (رابط) و وجود نفسی (مستقل و قائم به ذات) است. وجود مستقل به سه نوع تقسیم می‌شود: جوهر، عرض و وجود خداوند.

ملاصدرا با قبول تقسیم‌بندی مشائیان از وجود به واجب و ممکن و ممتنع اشاره می‌کند. «وجود» لازم ذات واجب‌الوجود است و علتی خارج از ذاتش باعث وجود او نشده است اما ممکن‌الوجود موجودی است که نیازمند به علتی خارج از ذات خود؛ ملاصدرا صفت امکان را هم به ماهیت و هم به وجود ممکن‌الوجود متعلق می‌داند. نسبت ممکن‌الوجود به وجود خاص خود، همان امکان ماهیت او و نسبتش با واجب‌الوجود همان امکان وجود اوست. پس وجود هر چیزی متکی به وجود حق و علم به هر چیزی متکی به علم به ریشه یا اصل

وجودی آن است. چون اصل و پایه واجب‌الوجود غیرقابل شناخت است، پس علم به وجود موجودات نیز شناخته‌شدنی نیست و علم ما صرفاً به ماهیات خواهد بود (همان، ص ۴۱۴). وجود، قابل‌درک نیست مگر با تهذیب نفس از صفات شیطانی و تنویر آن با فضایل و علوم روحانی و سرانجام فنای در خدا که در قوه عملی نفس حاصل می‌شود و یا به موهبت الهی علم حضوری (علمی قلبی و بدون واسطه صور) در اتصال با عقل بالفعل و یا رسیدن به عقل مستفاد (فعال) متصل به مبدأ الهی تمام موجودات (همان، صص ۴۲۴-۴۲۳). ملاصدرا نیز مانند سهروردی برای کلیات مستقل از جزئیات یعنی مثل افلاطونی که همان اعیان ثابت‌ه در عالم ملکوت هستند، وجود و واقعیت خارجی قائل است. (همان، ص ۴۱۵) بنابراین «به نظر ملاصدرا، علم با هستی عالم مرتبط بوده و سلسله مراتب قوای معرفت با سلسله مراتب وجودی هماهنگ است» (نصر، ۲۰۱۱، ص ۵۵).

توجه به وجود جهت مبدأشناسی

نصر برای بیان منویات خود بیشتر از حکمت متعالیه و آموزه‌های عرفا بهره می‌برد (همو، ۲۰۱۰، ص ۳۸). او مانند ملاصدرا، مفهوم وجود را مشترک معنوی، مشکک، متکسر (نه متکثر، شکستگی وجود مانند شکستن نور در عدسی است که عالم، وجود مطلق را به تشتت وجود مقید، متکسر می‌سازد) و حقیقت عینی می‌داند. با توجه به تمایز بین عقل شهودی و عقل استدلالی؛ از نظر او برای عقل رهیافته به شهود و اشراق (عقل کل)، هیچ مفهومی بدیهی‌تر از مفهوم وجود نیست. همچنین با عارفان هم‌نظر است که وجود حق تعالی را تنها وجود حقیقی می‌دانند که با اتصال به وجود مطلق، از راه کشف و سیر و سلوک، می‌توانند به کسب معرفت از آن نائل آیند. چون «مبدأ عالم هستی، وجود مطلق است که هم سرچشمه نور وجود و هم مبدأ معرفت همه هستی است» (همان، ص ۵۱)، با اتصال به آن می‌توان به وجود و معرفت دست یافت. نصر با طرح بحث وجودشناسی قصد دارد ارتباط با مبدأشناسی را مطرح کند و به سؤال از «چیستی مفهوم وجود» بر مبنای عرفان اسلامی پاسخ دهد: پس از رسیدن انسان به مرتبه کشف و شهود، تعریف وجود امری سهل است. اما بدون اتصال به این مرتبه، امری غیرممکن است. چون عقل و وجود دارای یک ریشه هستند، مفهوم وجود برای عقل شهودی روشن‌ترین مفهوم است. اما برای

عقل استدلالی مفهوم و لغتی مبهم‌تر از وجود نخواهد بود (نصر، ۱۹۵۹، ص ۵۱). کشف و شهود در معنویت اسلامی معرفتی است که صاحب معرفت را به مراتب بالاتر هستی پیوند می‌دهد. «در منابع اسلامی سنتی، عرفان همان شهود (روئت) و تأمل (ملاحظه دقیق) است و با تفکر مرتبط است» (همو، ۲۰۰۲، ص ۱۵۷).

قصد نصر از ورود به مبحث وجودشناسی نشان دادن ارتباط آن با مبدأشناسی است. به دلیل ارتباط همیشگی مابعدالطبیعه با وجودشناسی (Ontology)، نصر به رابطه وجود کلی (Being) با مبدأالمبادی یا حقیقه‌الحقایق می‌پردازد. از نظر او وجود کلی به دلیل عاری بودن از وجه خلاقه مبدأالمبادی نمی‌تواند با آن یکی باشد و صرفاً نخستین تعیین مبدأ برین در جهت تجلی است، نه مبدأ وجود و یا مبدأ همه موجودات. با این تعریف از وجود کلی، وجودشناسی تنها بخشی از مابعدالطبیعه است. اما او نظر کامل‌تری را جایگزین می‌کند و معتقد است اگر منظور از وجود کلی، وجودی دربرگیرنده معنای مطلقیت و عدم تناهی باشد، در این صورت هم به معنای ماورای وجود یا «حق ورای وجود» است و هم به‌عنوان اولین تعیین وجود کلی (همو، ۲۰۰۶ الف، ص ۲۸۱).

از نظر نصر وجودشناسی امری است متعالی و مقدس، که استفاده از تعالیم بزرگان حکمت اسلامی بخشی از تلاش نصر، جهت اثبات تأثیرگذاری «وجود» به‌عنوان نظریه‌ای اسلامی بر تمام جنبه‌های حیات و اندیشه اسلامی است. نصر وجود را در پرتو عقل و شهود می‌نگرد و عقل‌گرایی غربی را محصول ابهام فهم وجود در فلسفه معاصر غرب، می‌داند. «این عدم تفاهم به‌جایی رسیده است که بعضی از فلاسفه عهد معاصر در مغرب زمین، وجود جزئی و ارتباطی Existence یا نمود را در عوض وجود کلی Being یا Ente اساس فلسفه قرار داده و فراموش کرده‌اند که لغت وجود جزئی در زبان‌های اروپایی، یعنی Existence مشتق از ریشه لاتین Ex-Stare می‌باشد که به معنی موجودی مبتنی بر اصلی غیر از خود آمده است» (همو، ۱۹۵۹، ص ۵۲). «وجود» هم تعیین اول حقیقت مطلق می‌باشد و هم نوری که با درخشیدن بر مَثَل امکانات، این عالم را به‌وجود می‌آورد. موجود نیز بین عدم و وجود است؛ با دوری از وجود مطلق، امری عدمی است. اما چون جز وجود چیزی نیست، دارای واقعیت است. وحدت موجودات، خود مشتق از وحدت وجود است. زیرا وجود عالم، ظهور کلی وجود مطلق است (همان، ص ۵۶).

جهان غرب با تمایز میان وجود کلی با وجود و موجودیت، یا تمایز وجود با ذات یا ماهیت و رابطه آنها بیگانه نبود. اما از منظر علم قدسی، آنچه درک عمیق واقعیت را در جهان غرب نامفهوم و در نهایت مردود می‌کند، فقدان شهود عقلانی باعث از بین رفتن درک هستی و فروکاستن موضوع فلسفه از مطالعه فعل وجود (Esto) به موجود (Ens) می‌شود. این امر سبب می‌شود به تدریج واقعیت به «آن» (it) محض جدا افتاده از عالم معنا و وجود کلی تقلیل یابد. (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۲۸۲). مراد نصر از توجه به وجود به‌عنوان امری واقعی همان است که در باب حقیقه الحقایق یعنی خدا می‌گوید؛ حقیقه الحقایق هم فرا- وجود است و هم وجود کلی، هم متعالی است و هم حلولی، هم ورای هر چیز است و هم در دل و عمق جان انسان. هدف از سلسله مراتب وجود و واقعیت که در نگاه سنتی مابعدالطبیعی دیده می‌شود نیز رسیدن به مبدأالمبادی و حقیقه الحقایق است.

توجه به وجود به‌عنوان بنیان معرفت و حکمت

نصر با هدف طرد و انکار مباحث عقل جزئی و راسیونالیسم به بحث وجودشناسی می‌پردازد و تمام مفاهیم مرتبط به معرفت‌شناسی را بر اساس بنیان‌های فکری بحث وجودشناسی توضیح می‌دهد. مفهوم حکمت و فلسفه و درک از حقیقت نیز از این مبانی است (دین‌پرست، ۲۰۰۶، ص ۶۰). نصر فلسفه به معنای حکمت را فعالیت حقیقی عقل شهودی، اهتمام قلبی، ایمان عقلانی و هدیه‌ای از بارگاه الهی می‌داند که می‌تواند ما را به وجود یا واقعیت برساند. اما چنین دستیابی‌ای به واقعیت و عینیت در فعالیت عقلانی متکی به عقل استدلالی مورد توجه دوران مدرن، غیرممکن می‌کند. احیای حکمت متصل به عقل شهودی و نور عقل کلی (نور وحی و قرآن)، موجب توجه به فلسفه طبیعت و نیز فلسفه انسان‌شناسی است و در نتیجه بدون گرفتار شدن در دام عقل‌گرایی لادری‌گرا، عقل جزئی را نیز دربرمی‌گیرد (نصر، ۲۰۱۰ ب، ص ۹۶).

نصر معرفت‌انسانی را همان معرفت به حقیقت مطلق می‌داند که با وجود یکی است، یعنی قوه عاقله قادر به شناخت هستی است. لذا عقل شهودی با روئت هستی به معرفت می‌رسد. نگاه نصر به امر قدسی، شهودگرا و سوژه‌ای است و او با ابژه کردن امر قدسی مخالف است. زیرا این امر را به معنی خارج کردن آن از وضعیت خود و در نتیجه عاری از تجلی شهودی

می‌داند. ضمن آنکه در صورت ابژه کردن امرقدسی، آن را تبدیل به امری تاریخمند می‌کنیم، حال آنکه امرقدسی، امری ازلی است (دین‌پرست، ۲۰۰۶، ص ۶۵). نتیجه این نگاه نصر این است که اگر معرفت از مضمون قدسی‌اش خالی شود، رابطه حقیقت یا معرفت تعقلی با امرقدسی مغفول می‌ماند و در عالم سکولار شده که با یاد خدا و حضور امرقدسی بیگانه است، این اتفاق افتاده است (نصر، ۲۰۰۶ الف، صص ۱۶۷-۱۶۸).

حکمت یا مابعدالطبیعه سنتی، راه گشودن درهای حقیقت و واسطه‌های دستیابی به حقایق اصیل وجودی است؛ در ورای همه اینها نیز، امرقدسی جا دارد. معرفت به امرقدسی توأم به التزام وجودی به این معرفت است. تحقق وجودی به امر قدسی، به این دلیل که از خداوند صادر می‌شود، همه دار و ندار و هستی آدمی را مطالبه می‌کند. به همین دلیل، برای رسیدن به این معرفت، هیچ راه دیگری وجود ندارد. لذا برای فداکردن زندگی و رسیدن به امر قدسی، باید ما نیز قدسی شویم (نصر، ۲۰۰۴، ص ۱۲۷).

مابعدالطبیعه علم غایی درباره حق می‌باشد. لذا همان معرفت قدسی است که هدفش «کشف حقیقت» یا «علم به حق» است. انسان از طریق معرفت قدسی موفق به «مشاهده توحید» می‌شود. عالم مابعدالطبیعه، در پی زیستن با حقایق تغییرناپذیر و هماهنگ ساختن وجود خویش با حقایق ابلاغی آموزه‌ها و تعالیم است، تا با تحقق وجودی این حقایق به ادراک توحیدی نائل شود. مابعدالطبیعه به دلیل هماهنگ بودن امرقدسی با امر الهی، با برعهده گذاشتن قوانین و وظایفی برای کسانی که به آن می‌پردازند، از آنها اهتمام به لوازم عملی و اخلاقی و باطنی همه ادیان، را مطالبه می‌کند. هدف مابعدالطبیعه، هدایت و رستگاری انسان، روشن کردن روان انسان به نور معرفت، فراهم کردن شرایط امکان وصول به ذات امرقدسی و وحدت با آن و تحقق هدف خلقت انسان و جهان است (همو، ۲۰۰۶ الف، ص ۳۰۸).

نصر برخی اصول و مبانی وجودشناختی معرفت قدسی را در آثار خود توضیح می‌دهد.

۱. معرفت قدسی جدا از هستی نیست. آدمی با خوردن از میوه حیات در بهشت به‌عنوان مظهر معرفت وحدانی، به معرفت فطری دست یافته است. معرفت قدسی امکان اتحاد با حق (خداوند) را فراهم می‌کند. در حق، معرفت و وجود یکی است. شناخت به طور کلی و شناخت ذات مطلق به طور اخص از ذات قدسی جدا نیست. در این اتحاد؛ عالم بودن

خداوند سبب می‌شود هر مرحله‌ای از شناخت، تجلی اسم الهی «العلیم» باشد. قوه عاقله، ابزار درک این حقیقت می‌شود که معرفت همان هستی است و ذات واقعیت چیزی جز آگاهی نیست (همو، ۱۹۹۹، ص ۲۷۳).

۲. همان‌طور که عالم هستی سلسله مراتبی دارد، معرفت نیز سلسله مراتبی دارد. معرفت به خداوند، در بالاترین مرتبه معرفت و معرفت به مراتب پایین‌تر هستی، درجه معرفت پایین‌تری دارد. معرفت بشری بازتابی از معرفت الهی است. زیرا عقل شهودی به‌عنوان بالاترین مرتبه علم خداوند به خود و همچنین به‌عنوان مخلوق اول، در سلسله مراتب نزولی به انسان می‌رسد؛ یعنی قوه عاقله انسان هبوط کرده، دارای بهره‌ای از عقل شهودی است (همان، ص ۲۹۸).

توجه به وجود در انسان‌شناسی

نصر در آثار خود به انسان مقدس و انسان عصیان‌گر (پرومته‌ای) اشاره می‌کند. انسان دارای هویت قدسی خاستگاه الهی، آسمانی، ازلی و سرمدی دارد (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۲۸۰). انسان بدین معنا همچون صورت خدا و آیتی الهی است (همان، ص ۳۲۶). انسان مرتبط با مبدأ هستی، خلیفه خداست که قادر به طغیان علیه تبار قدسی و فطرت خود نیست. زیرا در این‌صورت خود را تباه کرده است (نصری، ۲۰۰۷، ص ۴۵). طبق داستان خلقت و هبوط آدمی از بهشت برین انسان یک روئت وجدانی در مرکز وجود خود (در کنه قوه عاقله‌اش) دارد که دستیابی انسان به معرفت قدسی در درون وجودش را امکان‌پذیر می‌کند. وجود انسان در سلسله وجود، آگاه به این امور قدسی است؛ برخلاف آنچه در عصر جدید سکولار به جهان و کل هستی نگاه می‌شود. فراموش کردن ماهیت قدسی در دوران معاصر باعث دنیوی‌کردن (Secularization) و ناسوتی‌کردن (Profanation) نفس و فرایند شناخت می‌شود، از دست رفتن معرفت قدسی از مهمترین ویژگی‌های عالم متجدد است (نصر، ۲۰۰۶ الف، ص ۴۲) پایبند نبودن انسان متجدد به سلسله مراتب هستی، ماهیتی دنیوی و سکولار به معرفت انسان نوین می‌دهد (همو، ۲۰۰۷، ص ۲۳۸).

بعد مادی و بدن انسان، متشکل از سه عنصر اصلی سر، بدن و دل است، که دل جایگاه رسیدن معرفت و وجود به یکدیگر و یکی شدن و جمع آنها با هم می‌باشد (همو، ۲۰۰۰،

ص ۳۰۰). منابع دیگر شناخت انسان، دین و عقل شهودی است. از نظر نصر، زمانی که انسان دارای عقل کل بود (هر انسان یک پیامبر بود) می‌توانست همه چیز را در مقام ذات ربوبی ببیند و از معرفتی بی‌واسطه بهره ببرد؛ (همان، ص ۲۶۲) اما اکنون تنها با وحی است که عقل شهودی قادر به دیدن است. همه جنبه‌ها و قوای وجودی انسان مانند سه قوه اساسی انسان، یعنی قوه عقل، احساس و اراده، ریشه در «من (خود) الهی» انسان دارد، این همان چیزی است که مورد غفلت معرفت‌شناسی غرب به خصوص دکارت قرار گرفته است.

آغاز بحران وجود و معرفت

تفکر غرب، با عاری‌شدن از معنویت و قداست به تدریج با از دست‌دادن معرفت قدسی، موجبات بحران‌های انسان معاصر را فراهم کرد (نصر، ۲۰۰۷، ص ۸۴)، که پیامدهایی مانند غفلت از ساحت ذوقی وجود انسان، بی‌توجهی به عقل شهودی و تنزل عقل به عقل استدلالی، نادیده گرفتن قابلیت آدمی برای دریافت اشراق الهی و منبع این اشراق، ماشین‌وار انگاشتن عالم، بی‌توجهی به روح و نفس آدمی تا بی‌توجهی به جسم او، سیطره و دخل و تصرف نامناسب در طبیعت و در نتیجه بحران انسان و محیط زیست را به وجود آورد (همو، ۲۰۰۰، ص ۱۳۹).

با پیشرفت تفکر سکولاریسم دوران معاصر، نگاه به امر قدسی، منظری ناسوتی و تاریخمند پیدا می‌کند، لذا انسان معاصر، با آن کاملاً بیگانه می‌شود. «انسان جدا شده از عالم بالا، از تجربه معنوی درونی، که تحقق ملموس و عینی بالاتر وجود را میسر می‌سازد، محروم است» (نصر، ۱۹۹۹، ص ۳۱). در نظام سنتی غرب تا پیش از دکارت، در سلسله وجود شاهد تقدم عالم بر انسان می‌باشیم؛ یعنی بعد از خدا به عنوان رأس جهان، عالم، و در مرحله آخر انسان قرار داشت، یعنی سلسله معرفت مطابق با سلسله وجود است. اما دکارت، فیلسوفی بود که با تغییر جای عالم و انسان در سلسله وجود، انسان را اصل و سوژه و در نتیجه عالم را فرع و ابژه دانست (وال، ۲۰۰۱، صص ۱۵۲-۱۵۱). با انکا بر کفایت عقلانیت استدلالی، عقل شهودی مغفول، علم قدسی و جوهره الهی آن زایل و معرفت تقدس‌زدایی می‌شود.

نصر، ادعای دکارت در «می‌اندیشم پس هستم» را ابهام مفهوم وجود در فلسفه جدید می‌داند. زیرا تفکر را بر وجود برتری می‌دهد. اما در حکمت لدنی با مرکزیت وجود، بساط هر شک و تردیدی برچیده می‌شود. زیرا عقل کل یا عقل قدسی، برخلاف عقل استدلالی که منجر به شک می‌شود، با اتحاد عالم یا علم با معلوم که همان وجود است، به یقین می‌رسد. غایت حکمت لدنی نیز دانستن وجود بما هو وجود و یکی شدن با آن است. در صورت اتحاد بین علم و وجود، تعریف وجود به «وجود آن است، که هست» نه بیهوده‌گویی است و نه تکرار. تا زمان رسیدن به چنین اتحادی بین علم و وجود، جز پذیرش وجود به‌عنوان اصل و مبدأ موجودات و شناخت وجود مطلق از طریق وجود عالم و صفات متکسر و متجلی، چاره‌ای نداریم (نصر، ۱۹۵۹، ص ۵۷).

از منظر عرفانی، معادل خود فردی (Individual Ego)، خود «وهمی» (Illusory) دکارت است که تجربه و آگاهی‌اش از تفکر به‌عنوان بنیاد وجودشناسی، معرفت‌شناسی و منبع یقین قرار می‌گیرد. آوردن کلمه Ergo (پس)، پیامد این تلقی بود که حتی هستی را نیز تابع این «من» می‌کند. نصر این ایراد را به دکارت می‌گیرد که حاصل اندیشیدنش به Est (می‌اندیشم پس خدا هست) نمی‌رسد، بلکه او جمله‌اش را به Sum (می‌اندیشم پس هستم) ختم می‌کند، او می‌توانست بگوید: «تفکر و آگاهی من، دلیل آن است که خدا هست، نه اینکه «من» به‌عنوان یک فرد، هستم» (همو، ۲۰۰۶ الف، ص ۹۹). جدایی دکارت از مسیر فلسفه سنتی از همین‌جا آغاز شد. زیرا او با اثبات خدا از راه تفکر و آگاهی من، به منظری خاص در فلسفه سنتی می‌پیوست و «نقش اصلی وجودشناسی را در فلسفه حفظ می‌کرد» (همان، ص ۱۰۰). اما وی «من فردی»، را مرکز واقعیت و معیار تمام معرفت قرار داد و فلسفه را مبدل به استدلال‌گرایی محض کرد. او با انحراف فلسفه اروپایی از وجودشناسی به معرفت‌شناسی باعث شد ریشه هر معرفتی، در «می‌اندیشم» او جستجو شود. نصر تمام فلسفه‌های متجدد و ادامه آن را موجب تقدس‌زدایی از معرفت در انسان متجدد و این فلسفه‌ها را «یاوه» می‌داند، که به حکمت‌ستیزی یا به تعبیر برخی فلسفه‌ستیزی می‌پردازند نه عشق به حکمت و دانایی (همان، ص ۱۰۳-۱۰۱).

راه حل بحران؛ احیای هستی‌شناسی سنتی و پیوند معرفت و وجود

از نظر نصر تنها با برگشتن به معنای هستی‌شناسانه سنتی است که می‌توان از راه‌های به خطا رفته انسان مدرن برگشت. او به تغییر نگرش به هستی اهمیت به‌سزایی داده و در پی احیای هستی‌شناسی دینی و عرفانی است (نصری، ۲۰۰۷، ص ۱۰۲). آغاز معرفت مابعدالطبیعی، امر وجودی‌ای است که برای عقل شهودی بدیهی و یقینی است که از طریق ابزار نمادین به کسانی که قادر به درک آن هستند برای بیدار شدن معرفتی نهفته در ناخودآگاه آنها، به ایشان ابلاغ می‌شود. می‌توان گفت این معرفت «از ازل در آنها وجود دارد» (Nasr, 1968, p 134).

نصر در مسیر وجودشناسی از حکمت متعالیه و سنت عرفانی در موضوع پیوند وجود و معرفت بهره می‌برد. از آنجاکه ملاصدرا علم و معرفت را نوعی کمال و کمال را مساوی و مساوق با وجود می‌داند، زمینه‌ارائه نظریه مساوقت وجود و معرفت فراهم می‌شود (قربانی و زراعی، ۲۰۲۲، ص ۶۴). ملاصدرا علم را وجودی و مانند وجود، حقیقت واحد دارای مراتب مختلف شدت و ضعف، کمال و نقص و تقدم و تأخر می‌داند. بر این اساس، اولاً علم امری وجودی است، نه ماهوی و ثانیاً این امر وجودی، مجرد است نه مادی. بنیاد «وجودی دانستن علم» بر مبنای وجودانگاری معرفت، نشان‌دهنده مسانخت وجود و معرفت در حکمت متعالیه است. باید به دو نکته توجه کرد، که برغم دشواری تفکیک مباحث هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی در حکمت متعالیه، این مبحث یکی از نوآوری‌های این حکمت و مبین سیر تکاملی تحول رابطه وجود و معرفت در سنت فلسفه اسلامی است. دیگر اینکه «تقدم مباحث هستی‌شناسی بر معرفت‌شناسی و شمول هستی‌شناسی بر معرفت‌شناسی در حکمت متعالیه، موجب آن است که معرفت‌شناسی مبحثی مستقل و در عرض هستی‌شناسی نباشد. ... رهیافت به‌دست آمده نیز، خود زمینه‌ طرح نظریه «وجودگرایی جایگزین» یا «معرفت هستی‌شناسانه» در برابر تحلیل سنتی معرفت، طبیعت‌گرایی جایگزین، پراگماتیسم و ... می‌شود که تمرکز بر آن، به عنوان یکی از نظریه‌های فرامعرفت‌شناسانه، پاره‌ای از مشکلات معرفت‌شناسی معاصر غرب مانند جامع نبودن تعریف سه جزئی، مشکل مطابقت ذهن و عین و مانند آنها را پاسخ می‌گوید» (همان، ص ۷۲). نصر از این ابتکارات برای حل مسائل و بحران‌های انسان امروزی، مانند مواجهه

با دو مبحث صدق و علم حضوری در مورد جمع بین واقعیت (هستی) و معرفت، استفاده می‌کند.

آثار و نظرات سنت‌گرایان (علیرغم عدم اشاره تفصیلی ایشان به این موضوع) قبول واقع‌گرایی از نوع نظریه مطابقت از جانب ایشان را تصدیق می‌کند. اگر صدق را مطابقت باور با واقعیت بدانیم، معرفت قدسی عین حقیقت و واقعیت است و معرفت‌های جدید، همگی بی‌حاصل و از حقیقت اصیل ازلی دور هستند. متعلق معرفت نزد نصر، «حق» است؛ بنابراین این دیدگاه، مدعی است که ذات این معرفت، با صدق و حقیقت سرشته شده است (نصر، ۱۹۹۹، ص ۳۲). از طرفی حق همان وجود و واقعیت است و معرفت به آن با یکی شدن با آن یکی است، بنابراین باز هم معرفت با حقیقت همنشین است.

فرایند کسب معرفت در سنت حکمت خالده متفاوت با عالم متجدد می‌باشد. علم (معرفت) قدسی در بطن هر وحی و در مرکز دایره‌ای که دربرگیرنده و محدودکننده سنت است، قرار دارد. برای کسب چنین معرفتی، که از طریق، وحی و شهود تعقلی حاصل می‌شود، روشنی دل و ذهن آدمی و نیز حضور معرفتی بی‌واسطه در او که توسط او تجربه و چشیده می‌شود، الزامی است؛ در سنت اسلامی به این حکمت ذوقی (چشیدنی) «علم حضوری» گفته می‌شود. لذا باید توجه داشت؛ یک؛ انسان قادر به شناخت است، دو؛ این شناخت با جنبه‌ای از واقعیت تطبیق می‌کند. سه؛ معرفت در نهایت معرفت به «حق مطلق» است. این موهبت اعجاز‌آمیز به قوه عاقله اعطا شده که می‌تواند هرچه هستی دارد، را بشناسد (همو، ۲۰۰۶ الف، ص ۲۷۲). ماهیت ذوقی تجربه‌های روحانی انسان، از خود آن تجربه ناشی می‌شود؛ نه قوه ذهنی بشر. به عبارت دیگر تنها به این دلیل که معرفت همان هستی است، انسان می‌تواند از طریق شهود و وحی به شناخت دست یابد، نه به این دلیل که انسان موجودی اندیشمند و توانا در تحمیل مقولات فکر خویش بر مُدرکاتش است. (همان، ص ۲۷۳).

هدف مابعدالطبیعه سنتی، علاوه بر تشریح و تبیین نظری شناخت واقعیت، تحقق وجودی به حقایق قدسی، تعلیم و تربیت انسان، منور کردن روان او به نور معرفت، آراسته شدن به فضایل محمدیه و ایجاد مقدمات جهت امکان وصول به ذات قدسی است. نیل به این

معرفت به معنای دقیق کلمه، جز از راه فانی شدن به وسیله آن، به هیچ طریق دیگری ممکن نیست.

نتیجه‌گیری

نصر معتقد است انسان متجدد برای حل بحران‌هایش، چاره‌ای جز ارتباط برقرار کردن با امر قدسی و شناخت جایگاه خود در سلسله مراتب وجود و آگاهی ندارد. نتیجه این ارتباط یکپارچگی و نورانیت است و نه سرگردانی. با این برداشت کمال‌گرایانه و شهودی نصر، هدف از احیای حکمت سنت اسلامی رسیدن به حقیقت از راه تکامل اخلاقی و معنوی در سلسله مراتب آگاهی و وجود مشخص شده است. او حکمت جاودان را راه حل آسیب‌های اخلاقی و ناکارآمدی‌های عقلانیت مدرن و علوم نامقدس می‌داند که با فراموشی روح الهی و دور شدن از امر قدسی، انسان امروزی را دچار مشکلات فراوان روحی و جسمی کرده است. او می‌خواهد حکمت خالده به تمام مراتب زندگی انسان امروزی، وارد و اثرات خود را آشکار کند. مسلماً چنین حکمتی با دید جامع خود می‌تواند بسیاری از مسائل حوزه فلسفه امروزی مانند معضلات انکار رئالیسم که در فلسفه‌های پست‌مدرن به چشم می‌خورد، را حل کند و برای بسیاری از ساحت‌ها مانند تعلیم و تربیت، شعر، هنر، علم و محیط‌زیست راهکار ارائه دهد.

مشارکت نویسندگان

نگارش این مقاله توسط سمیه جعفرزاده انجام شده است و آقای دکتر محمدرضا اسدی به عنوان استاد راهنما، ناظر بر آن بودند.

تشکر و قدردانی

این پژوهش از رسالهٔ دکتری سمیه جعفرزاده استخراج شده است و از این جهت از دانشگاه علامه طباطبایی به عنوان حامی معنوی قدردانی می‌شود.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مأخذ

- Aram, A. (Translation of *Science and Civilization in Islam*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Elmifarhangi Publications. 2005. Persian.
- Baharnejad, Z. (Mystical ontology). *Theological Philosophical Studies*. 2015; 8(2):89-115. Persian.
- Dehgani, S. (Translation of *Islamic rational tradition in Iran*). Nasr, S.H. (Author). Third Edition. Tehran: QaseidaSara Publications. 2010a. Persian.
- Dinparast, M. Seyyed Hossein Nasr, lover of spirituality. Tehran: Kavir Pub. 2004. Persian.
- ..... Religious and traditional science from Dr. Nasr's point of view. *Zehn*. 2006;26:57-80. Persian.
- Govahi, A. (Translation of *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Farhange Islami Publications. 2000. Persian.
- Hassanpour, A.R. Dehgani, S. Aavani, Golamreza. (Metaphysical Analysis of the Sacred Knowledge and Science, and the Distinctions between them and Philosophy from the Standpoint of Dr. Seyyed Hossein Nasr and Traditionalists). *SOPHIA PERENNIS*. 2019;16(36):119-144. Persian.
- Heydari, H and Amini M.H. (Translation of *Living Sufism*). Nasr, S.H. (Author). Fifth Edition. Tehran: QaseidaSara Publications. 2010b. Persian.
- Jafari, M. (Translation of *The epistemology of Islamic though*) Nasr, S.H. (Author). *Etelaat e hekamat va maaraefat*. 2011. Sixth year. No 1. Pp 53 – 57. Persian.
- Mahdavi, Y, et al. (Translation of *Traité de Métaphysique*). Wahl, J. (Author). Tehran: Kharazmi Publications. 2001. Persian.
- Malih, S.R. (Translation of *Perennial Knowledge (vol 3) Biography and list of works*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Mehrnewsha Publications. 2007. Persian.
- Miyandari, H. (Translation of *The Need for a Sacred Science*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Taha Pub. 1999. Persian.
- Nasr, S.H. (Being and its refraction). *Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran*. No 25. Pp 51-57. 1959. Persian.

- Nasri, A. (Anthropology Sophia Perennis according to Seyyed Hossein Nasr). *Qabasat*. 2007;44:87-106. Persian.
- Qorbani, Q. Zarei, Z. (Transformation in the Ontology of Knowledge in Islamic Philosophical Tradition). *The Epistemological Research*. 2022/2023;11(24), Autumn & Winter. Persian.
- Rahmati, E. (Translation of *Islam and the Plight of Modern Man*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Suhrawadi Publications. 2002. Persian.
- ..... (Translation of *Ideals and Realities of Islam*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Jaami Publications. 2003. Persian.
- ..... (Translation of *Knowledge and the Sacred*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Suhrawadi Publications. 2006a. Persian.
- Schunon, F. *Logic and Transcendence*. Harper & Row. New York. 1975.
- Shahraeeni, M. (Translation of *The Heart of Islam*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Haghighat Publications. 2004. Persian.
- ..... (Translation of *In search of the sacred: a conversation with Seyyed Hossein Nasr on his life and thought*). Nasr, S.H. (Author). Tehran: Ney Publications. 2006b. Persian.
- Shirvani, A. (Translation of *Nahayat- al Hekama*). Tabatabai, M.H. (Author). Fifth Edition. Tehran: Al-Zahra Publications. 2001. Persian.

معرفی نویسندگان

سمیه جعفرزاده دانشجوی دکتری فلسفه تطبیقی دانشگاه علامه طباطبایی (ره) و دارای مدرک کارشناسی ارشد فلسفه غرب و کارشناسی ارشد الهیات (فلسفه و کلام اسلامی) است. وی دارای سابقه تدریس و اشتغال در چند دانشگاه و مدرسه می‌باشد.

محمدرضا اسدی دارای دکتری تخصصی فلسفه تطبیقی و دانشیار دانشگاه علامه طباطبایی (ره) است. او بیش از ۴۰ مقاله پژوهشی و ۷ کتاب و راهنمایی و مشاوره ۷۳ پایان‌نامه را در کارنامه علمی خود دارد.

How to cite this paper:

Somayeh Jaafarzadeh and Mohammadreza Asadi (2024).
Ontological Foundations in Nasr's Thinking and its
Role in Western Criticism. *Journal of Ontological
Researches*, 13 (25), 1-28. Persian.

DOI: 10.22061/orj.2024.2165

URL: https://orj.sru.ac.ir/article_2165.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.